

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО ВИКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розкривається зміст психологічної готовності до викладацької діяльності як складного інтегрального утворення особистості. На основі теоретико-емпіричного дослідження показано, що психологічна готовність до викладацької діяльності містить в собі відповідну мотивацію, спрямованість особистості, достатній рівень розвитку комунікативних та організаторських здібностей, нервово-психічну стійкість, сформовані адаптаційні здібності. Виокремлено та описано рівні психологічної готовності до викладацької діяльності: високий, середній, низький.

Ключові слова: готовність до професійної діяльності, психологічна готовність до викладацької діяльності.

В статье раскрывается содержание психологической готовности к преподавательской деятельности как сложного интегрального образования личности. На основе теоретико-эмпирического исследования показано, что психологическая готовность к преподавательской деятельности включает в себя соответствующую мотивацию, направленность личности, достаточный уровень развития коммуникативных и организаторских способностей, нервно-психическую устойчивость, сформированные адаптационные способности. Были выделены и описаны уровни психологической готовности студентов к преподавательской деятельности: высокий, средний, низкий.

Ключевые слова: готовность к профессиональной деятельности, психологическая готовность в преподавательской деятельности.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема готовності до професійної діяльності особистості є однією з актуальних для психології. Не існує однозначного розуміння сутності зазначеного поняття, яке набуло останнім часом в концептуальному апараті психології відносно самостійного і високого наукового статусу.

Проблема готовності до професійної діяльності найбільш ґрунтовно й послідовно досліджувалася такими вченими, як К. Дурай-Новакова, М. Дяченко, В. Іванова, Л. Кандибович, Л. Кондрашова, З. Курлінд, В. Моляко, О. Мороз, В. Сластьонін, Л. Яновська та ін. Дослідження базуються на вивченні і пси-

хологічному обґрунтуванні засобів навчання й удосконалення системи підготовки спеціалістів. Але, незважаючи на досить велику кількість досліджень, вони не дають повної картини розуміння поняття психологічної готовності до викладацької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення готовності до викладацької діяльності передбачає з'ясування розробленості проблеми готовності до професійної діяльності взагалі. Поняття психологічної готовності до діяльності було введено в психологічний обіг у 1976 році білоруськими дослідниками М. Дьяченко і Л. Кандиловичем. Основним аргументом для його введення стала необхідність виділення із сукупності чинників, що зумовлюють продуктивність діяльності, психологічного компонента, який за певних умов відіграє вирішальну роль в опануванні тим чи іншим її видом. Науковці зазначають, що психологічна готовність як передумова для виконання будь-якої діяльності є водночас й її результатом.

Психологічна готовність до діяльності розглядається у психологічній літературі як психічний стан, який характеризується мобілізацією ресурсів суб'єкта праці на оперативне або довгострокове виконання конкретної діяльності або трудового завдання. Цей стан допомагає успішно виконувати свої обов'язки, правильно використовувати знання, досвід, особистісні якості, зберігати самоконтроль і перебудовувати діяльність в разі появи непередбачених перешкод.

За Л. Кондрашовою, психологічна готовність до професійної діяльності – це виявлення суті властивостей і стану особистості. Психологічна готовність – це не тільки властивість або ознака окремої особистості, це концентрований показник діяльності суті особи, міра її професійної здатності [2, с. 8].

Психологічна готовність включає, з одного боку, професійні знання, уміння та навички; а з іншого – риси особистості: переконання, здібності, інтереси, професійну пам'ять, властивості мислення та уваги, професійну спрямованість думки, працездатність, емоційність, моральний потенціал особистості, що забезпечують успішне виконання професійних функцій. Таким чином, зміст психологічної готовності до професійної діяльності вміщує інтегральні характеристики особистості, до яких належать інтелектуальні, емоційні та вольові властивості, професійно-моральні переконання, потреби, звички, знання, вміння і навички, професійні здібності.

В. Шадриков, не виділяючи поняття готовності до професійної діяльності, акцентує увагу на професійно важливих якостях (ПВЯ),

які трактує як властивості суб'єкта, включені у процес діяльності і які забезпечують ефективність її виконання за параметрами продуктивності, якості праці та надійності. У даному контексті до ПВЯ належать властивості нервової системи, властивості психічних процесів, особистісні якості, характеристики спрямованості, знання і переконання [5].

Виділення невирішених частин загальної проблеми та формулювання цілей статті. Підготовку до викладацької діяльності розглядаємо у контексті розвитку особистості. У зв'язку з цим основу формування готовності до професійної діяльності складають не лише розвиток операційно-технічних умінь та навичок, а й визначення готовності як інтегрального утворення, як комплексної здібності. Розробка методів формування у майбутніх викладачів професійно важливих якостей залишається найбільш уразливим місцем в системі професійної підготовки. Виходячи з цього, *мета* нашого дослідження полягала в теоретичному обґрунтуванні та емпіричній перевірці особливостей психологічної готовності до викладацької діяльності як складного інтегрального особистісного утворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Викладацьку діяльність трактуємо як особливий вид педагогічної діяльності, що передбачає необхідність спеціальної підготовки майбутнього викладача, яка має включати не лише знання та уміння з предмета, а й особистісні якості. Адже у досягненні позитивного результату у навчально-виховному процесі ВНЗ провідне місце належить саме викладачеві. Від його уміння організувати цей процес залежить успіх у подальшій діяльності студентів, а згодом і фахівців.

Викладацька діяльність – особливий вид соціальної діяльності, спрямований на передачу від старших поколінь молодшим накопиченого людством досвіду і культури, створення умов для їх особистісного розвитку. Це вид професійної діяльності, змістом якої є процес організації навчальної діяльності студентів, спрямованої на засвоєння ними предметного соціокультурного досвіду як основи та умови розвитку, процес організації власної діяльності. Результатом викладацької діяльності є розвиток студента, його особистісне, інтелектуальне удосконалення, становлення його як особистості, як суб'єкта навчальної діяльності [1, с. 23-27].

Особистість викладача завжди відображає соціальну роль, однак ніколи не зводиться тільки до неї. Суспільству потрібні студенти і випускники з певними властивостями, здібностями, знаннями, уміннями, навичками, які вони отримують завдяки діяльності викладача. У такому розумінні викладач відіграє

соціальну роль, виконує важливу соціальну функцію. Становлення особистості викладача передбачає свідомий вибір, прийняття і виконання людиною соціальної ролі викладача.

Психологи розглядають особистість викладача насамперед в соціально-психологічному аспекті, а вже потім – у професійно-психологічному. При цьому соціально-психологічні характеристики включають цілеспрямованість, науковий світогляд, громадську позицію, патріотизм, любов та повагу до дітей, педагогічний такт, товарииськість, адекватну самооцінку, самовладання [4, с. 12].

Дослідження будь-якого явища передбачає розкриття його структури. Л. Кондрашова визначає структуру психологічної готовності до педагогічної діяльності, що має мотиваційний, орієнтаційний, пізнавально-оперативний, емоційно-вольовий, психофізіологічний, оціночний компоненти [2]. Основою мотиваційного компонента є професійно-педагогічна спрямованість, в якій виражаються позитивне ставлення до професії, схильність та інтерес до неї, бажання вдосконалювати свою підготовку тощо. Орієнтаційний компонент утворюють ціннісно-професійні орієнтації, основою яких є професійна етика, професійно-педагогічні ідеали, принципи, переконання, готовність діяти відповідно до них. До пізнавально-операційної складової входять професійна спрямованість уваги, уявлень, сприймання, пам'яті, педагогічне мислення, педагогічні здібності, знання, дії та операції, необхідні для успішного здійснення діяльності. Емоційно-вольовий компонент утворюють почуття, вольові якості, що забезпечують успішний перебіг та результативність діяльності педагога; емоційну чутливість, самовладання, наполегливість, ініціативність, самостійність. Психофізіологічною складовою є працездатність, активність, саморегуляція, врівноваженість і витримка. Нарешті, оціночний компонент передбачає самооцінку своєї професійної підготовки, відповідність процесу розв'язання професійних завдань оптимальним педагогічним зразкам.

Дану структуру готовності особистості до педагогічної діяльності можна віднести і до трактування готовності до викладацької діяльності. Водночас ми погоджуємося з динамічною структурою психологічної готовності до складних видів діяльності, до яких відносимо й викладацьку, яку запропонували В. Моляко та М. Смульсон. На їх думку, це цілісне утворення, що включає властивості різних особистісних сфер: мотиваційні (потреба успішно виконувати поставлене завдання, інтерес до діяльності, прагнення домогтися успіху і показати себе з кращого боку); пізнавальні

(розуміння обов'язків, трудового завдання, оцінка їх значущості для досягнення кінцевих результатів діяльності і для себе особисто, уявлення ймовірних змін обстановки тощо); емоційні (почуття професійної та соціальної відповідальності, впевненість в успіху, наснага); вольові (управління собою, мобілізація сил, зосередження на завданні, подолання сумнівів й страху) [3]. Враховуючи дану структуру, розвиток психологічної готовності студентів до викладацької діяльності обумовлений всією системою навчально-виховної роботи ВНЗ.

Виходячи з проведеного аналізу, можна зробити висновок про те, що психологічна готовність до викладацької діяльності не є інваріантною величиною і обумовлюється віком особистості, її досвідом, індивідуальними властивостями, рівнем задоволеності обраною професією. Невід'ємними складовими психологічної готовності до викладацької діяльності є мотивація, професійна спрямованість особистості, комунікативні та організаторські здібності, загальна нервово-психічна стійкість та адаптивні здібності. Це має обов'язково враховуватися у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу.

Емпіричне дослідження проводилося в два етапи. На першому – за допомогою розробленої анкети була виокремлена група студентів четвертого курсу спеціальностей “практична психологія” і “початкове навчання та практична психологія”, орієнтованих в майбутньому на викладацьку діяльність. На другому етапі порівнювалися психологічні особливості цих студентів з особливостями тих, хто не планує займатися викладацькою діяльністю. Аналіз отриманих результатів дав можливість виділити ті якості особистості, які забезпечують формування психологічної готовності до викладацької діяльності.

Розроблена нами анкета використовувалася з метою дослідження рівня усвідомленості студентами четвертого курсу власних професійно важливих якостей та здібностей, необхідних для успішної викладацької діяльності, особливостей мотивації майбутньої професійної діяльності. Вибір досліджуваних саме цього курсу обумовлений тим, що студенти вже замислюються над майбутнім вибором продовження навчання за освітньо-кваліфікаційним рівнем “спеціаліст” або “магістр”, що значною мірою визначає їх професійну спрямованість, а отже, і готовність до усвідомленого вибору викладацької діяльності.

Анкета складається з десяти питань відкритого типу і одного – на ранжування запропонованих варіантів відповіді. Зокрема, респондентам пропонується визначити особистісні якості, які є

провідними для успішного викладача вищої школи, назвати притаманні їм якості та здібності, які сприятимуть та заважатимуть успішній викладацькій діяльності, прорангувати запропоновані напрямки професійної діяльності, які є найбільш привабливими на їхній погляд. Вибірку анкетування склали 25 осіб спеціальності “практична психологія” (далі – психологи) і 27 осіб – “початкова освіта та практична психологія” (далі – педагоги).

Аналіз отриманих даних засвідчив, що викладацьку діяльність як бажану для себе обрали 33,3% майбутніх педагогів і лише 12% – психологів. Той факт, що серед педагогів бажуючих присвятити себе викладацькій діяльності виявилось більше, не є, на нашу думку, випадковим, адже ці види професійної діяльності тісно взаємопов’язані. Крім того, отримані результати можуть бути викликані захопленням студентів-психологів консультативною та тренінговою практикою, що пояснюється зацікавленістю в нових видах професійної діяльності та підвищенням соціальної значущості цих фахівців у суспільстві.

Значною мірою впливає на усвідомлення студентами четвертого курсу свого професійного майбутнього їхнє прагнення працювати, а не навчатися. Адже вони добре розуміють, що для того, щоб стати високопрофесійним викладачем, необхідно закінчити не лише магістратуру, а й постійно підвищувати свій професійний рівень шляхом самоосвіти. Водночас варто зазначити, що лише по 5% респондентів кожної спеціальності приваблює наукова діяльність.

Відповіді респондентів на питання щодо провідних особистісних якостей та здібностей, необхідних успішному викладачеві вищої школи, виявилися в цілому ідентичними у досліджуваних всіх груп, що свідчить про приблизно однакове уявлення про особистість “справжнього” викладача. До провідних рис студенти четвертого та п’ятого курсів віднесли комунікативні та організаторські здібності, емоційну стабільність, вміння знаходити індивідуальний підхід, відповідальність, ораторські здібності тощо.

Більшість студентів обох спеціальностей серед притаманних їм якостей та здібностей, які сприятимуть успішній викладацькій діяльності, називають комунікативні здібності. Водночас майбутні педагоги виділяють також ініціативність, наполегливість, впевненість у собі, а майбутні психологи – відповідальність, цілеспрямованість, толерантність. До властивих їм якостей та здібностей, які заважатимуть успішній викладацькій діяльності, більшість студентів-педагогів відносять страх публічного виступу, неуважність, нестриманість, а студенти-психологи – неорганізованість, лояльність та емоційність.

З метою визначення особистісних властивостей як складових психологічної готовності до викладацької діяльності і за результатами анкетування нами були виокремлені на четвертому курсі дві експериментальні групи:

- першу групу утворили студенти, орієнтовані на оволодіння викладацькою діяльністю (23 особи, що становить 44%);
- друга група об'єднала респондентів, які не обрали для себе викладацьку діяльність (29 осіб, що становить 56%).

На цьому етапі дослідження було використано такі методики: методика діагностики спрямованості особистості Б.Басса (орієнтаційна анкета); методика КОЗ (комунікативні та організаторські здібності); багаторівневий особистісний опитувальний “Адаптивність” (БОО – АМ) А.Маклакова і С.Чермяніна. Вибір вказаних методик пояснюється результатами теоретичного аналізу та анкетування, які дали можливість виокремити певний набір особистісних якостей як складових психологічної готовності до викладацької діяльності.

Проведений порівняльний аналіз отриманих результатів дослідження в обох експериментальних групах засвідчив наявність деяких відмінностей в особистісних характеристиках. Так, за методикою діагностики спрямованості особистості Б.Басса було виявлено, що досліджувані першої групи показали приблизно однакові результати спрямованості на себе та спрямованості на справу (по 34,8%) і дещо менший показник спрямованості на спілкування (30,4%). Це свідчить про гармонійне поєднання різних видів спрямованості особистості, про відсутність будь-якого перекосу цього показника.

Результати респондентів другої групи виявилися такими: вони продемонстрували приблизно однакові показники спрямованості на себе (44,8%) та на справу (41,4%), а спрямованість на спілкування виявили лише 13,8% опитаних. Таке поєднання різних видів спрямованості не є, на нашу думку, сприятливим для успішної викладацької діяльності.

При порівнянні результатів, отриманих за методикою КОЗ, було встановлено, що загальний розвиток комунікативних здібностей у студентів першої групи знаходиться на більш високому рівні у порівнянні з показниками студентів другої групи, зокрема: високий та середній рівні розвитку вказаних здібностей виявили 73,9% учасників першої групи та 55,2% – другої. Виходячи з цього, можна вважати, що рівень розвитку комунікативних здібностей особистості пов'язаний з її орієнтацією на викладацьку діяльність.

Як показали дані тієї ж методики, організаторські здібності також більш розвинуті у респондентів першої групи. Зокрема,

високий та середній рівні розвитку цих здібностей виявили 60,9% в першій експериментальній групі та 41,4% – у другій. Отже, ці студенти орієнтовані на викладацьку діяльність, розуміють важливість цих здібностей для успішної викладацької діяльності.

Багаторівневий особистісний опитувальник “Адаптивність” (БОО-АМ) А.Маклакова та С.Чермякіна дає можливість дослідити особливості за такими шкалами: адаптивні здібності, нервово-психічна стійкість, моральна нормативність. Порівняння результатів обох груп досліджуваних показало наявність певних відмінностей у респондентів. За шкалою “адаптивні здібності” в першій групі високий рівень виявили 13,1% досліджуваних, середній – 43,45%, низький – 43,45%. В другій групі за даною шкалою високий рівень не продемонстрував жоден студент, середній – 20,7%, низький – 79,3%. Відмінності у показниках можуть бути зумовлені більш повним усвідомленням професійно важливих якостей майбутнього викладача у першій групі порівняно з другою. Крім того, відсутність серед учасників другої групи досліджуваних з високим рівнем адаптивних здібностей свідчить про складності їхнього пристосування до нових умов життя та діяльності, про наявність труднощів при вирішенні певних проблем тощо.

Результати, отримані за шкалою “нервово-психічна стійкість”, також дещо відрізняються в обох експериментальних групах. В першій групі високі показники мали 4,3% опитаних, середні – 52,2%, низькі – 43,5%, а в другій групі високий рівень виявили 3,4%, середній – 31%, низький – 65,6%. Висока нервово-психічна стійкість притаманна однакової кількості респондентів з кожної експериментальної групи (4,3% в першій групі та 3,4% в другій, що складає одну особу). Однак показники середнього та низького рівнів демонструють значну різницю між групами, що можна пояснити розумінням актуальності даної характеристики для успішної викладацької діяльності, наявністю наочного прикладу діяльності та особистісних якостей реальних викладачів тощо.

Проведення порівняльного аналізу отриманих результатів за шкалою “моральна нормативність” показало, що у першій групі високий рівень мали 13,1% досліджуваних, середній – 56,5%, низький – 30,4%, а в другій групі високий рівень показали 3,4% респондентів, середній – 55,2%, низький – 41,4%. Хоча в першій групі результати виявилися дещо вищими, ніж у другій, цю різницю ми вважаємо незначною. Адже практичний психолог повинен мати розвинуту моральну нормативність не менше, ніж викладач вищої школи, оскільки обидві професії належать до типу “людина –

людина”, що передбачає моральну специфічність міжособистісних відносин.

За результатами порівняльного аналізу показників в обох групах можемо констатувати, що психологічна готовність до викладацької діяльності включає в себе відповідну мотивацію, спрямованість особистості, достатній рівень розвитку комунікативних та організаторських здібностей, нервово-психічну стійкість, сформовані адаптивні здібності. На цій підставі нами були виділені рівні психологічної готовності студентів до викладацької діяльності: високий, середній, низький.

Високий рівень психологічної готовності до викладацької діяльності представлений прагненням присвятити себе викладацькій діяльності, високим рівнем розвитку комунікативних та організаторських здібностей, гармонійним поєднанням різних видів спрямованості особистості, розвиненими адаптивними здібностями, нервово-психічною стійкістю та чіткою моральною нормативністю. Серед досліджуваних четвертого курсу зафіксовано 3,8% студентів з даним рівнем психологічної готовності до викладацької діяльності.

Середній рівень психологічної готовності до викладацької діяльності характеризується орієнтованістю на дану діяльність в майбутньому, середнім рівнем розвитку комунікативних та організаторських здібностей, нерівномірним поєднанням різних видів спрямованості особистості, недостатнім розвитком адаптивних здібностей і нервово-психічної стійкості, ситуативною моральною нормативністю. В цілому серед чотирикурсників зафіксовано 46,2% респондентів з середнім рівнем психологічної готовності до викладацької діяльності.

Низький рівень психологічної готовності до викладацької діяльності репрезентується відсутністю прагнення займатися викладацькою діяльністю, середнім рівнем розвитку комунікативних та організаторських здібностей, розбалансованим поєднанням різних видів спрямованості особистості, нерозвиненістю адаптивних здібностей та нервово-психічної стійкості, несформованістю моральної нормативності. Серед респондентів четвертого курсу зафіксовано 50% студентів з низьким рівнем психологічної готовності до викладацької діяльності.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, психологічна готовність до викладацької діяльності на четвертому курсі спеціальностей “практична психологія” та “початкова освіта і практична психологія” сформована на високому рівні у 3,8% і середньому – у 46,2% студентів. Даний факт можна розглядати як позитивне явище, адже

викладачами вищої школи, в силу об'єктивних причин, стануть не всі випускники, а тому не всі компоненти психологічної готовності до викладацької діяльності можуть бути розвинуті уже на етапі професійної підготовки на однаково високому рівні. Крім того, як відомо, психологічна готовність відшліфовується саме в процесі тривалої професійної діяльності, що однаковою мірою стосується фахівців різних галузей. Отримані результати передбачають організацію в умовах ВНЗ відповідної роботи щодо цілеспрямованого формування даного особистісного утворення, що стане завданням нашого подальшого теоретичного та емпіричного дослідження.

Список використаних джерел

1. Базова Н.В. Педагогика и практическая психология / Н.В.Базова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – 416 с.
2. Кондрашова Л.В. Моральна психологічна готовність студента до вчительської діяльності / Л.В.Кондрашова. – Київ: Вища школа, 1987. – 56 с.
3. Моляко В.А. Психологическая готовность к труду на современном производстве / В.А.Моляко, М.Л.Смульсон. – Киев: Знание, 1985. – 14 с.
4. Психолого-педагогічна модель особистості викладача вищої школи: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-10923-1.html>
5. Шадриков В.Д. Психология деятельности и способности человека / В.Д.Шадриков. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Логос, 1996. – 318 с.

In the current article there had been revealed the psychological readiness for the teaching activity content as individual complex integral formation. Basing on theoretical and empiric research there had been shown, that psychological readiness to the future teaching activity includes correspondent motivation, personality orientation, sufficient level of development of communicational and organizational abilities and talents, neuropsychological ability and stability, generated adaptation abilities. There had been pointed out and depicted students psychological readiness to the teaching activity levels and gradation, that are: high, medium and low.

Key words: readiness to the professional activity, psychological readiness to the teaching activity.

Отримано: 26.02.2012 р.